

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ МАГИСТРЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ БЎЙИЧА ДИНАМИК МОДЕЛНИ САМАРАЛИ ТАДБИҚ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ- ШАРОИТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7852592>

Йўлдошев Рустам Элмуродович

таянч докторант(ҚарДУ)

Аннотация. Мазкур мақолада бошланғич таълим магистрларини тайёрлаш бўйича динамик моделни самарали тадқиқ этишнинг педагогик шарт-шароитларига доир тажрибалар таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: Коммуникатив, компонент, таълим, магистр, касб, индивидуал, тадқиқот, динамик, модел.

Аннотация. В этой статье анализируются методы эффективного введения начального образования и педагогических условий для эффективной реализации динамической модели.

Ключевые слова: Коммуникативный, компонент, образование, магистр, профессия, личность, исследование, динамика, модель.

Annotation. This article analyzes the methods of effective introduction of primary education and pedagogical conditions for the effective implementation of the dynamic model.

Keywords: Communicative, component, education, master, profession, personality, research, dynamics, model.

Мақолада бошланғич таълим магистрларини тайёрлаш тизимида динамик тузилмавий-функционал моделни қўллаш тажрибаси мазкур моделни муваффақиятли жорий этишнинг педагогик шарт-шароитларини аниқлаш ва уларни илмий асослаб бериш, шунингдек, унинг самарадорлигини ошириш ва амалдаги таълим жараёнларига мослаштириш ҳақидаги назарий маълумотлар тушунтирилган.

Зарур педагогик шарт-шароитлар орасида муҳим, ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлганларидан бири магистратура талабаларида тадқиқотчилик компетентлигини шакллантиришга қаратилган коммуникатив-ижодий муҳитни ривожлантиришдан иборатдир.

Маъжозий қилиб айтганда, мазкур муҳит бошқа муҳитларга нисбатан умум шароитлар интиқоси сифатида қаралади, негаки, айнан коммуникатив-ижодий муҳит магистрларни тайёрлаш билан боғлиқ таълим барча (инсонпарварликка йўналтирилган, креатив, тадқиқотчилик, инновацион ва шу каби) жараёнларининг парадигмасини белгилаб беради.

Фаолияти ёндашув доирасида муҳит таҳсил олувчининг хатти-ҳаракатларини унинг фаолият объекти сифатида қараш фактори сифатида намоён бўлади.

Коммуникатив-ижодий муҳит яратиш муаммоси Л.С. Выготский тадқиқотларида назарий жиҳатдан ишлаб чиқилган. У, муҳитнинг ўрни ва аҳамияти таълим олувчи айна муҳитда “ким сифатида” иштирок этиши ҳамда у амалга оширган маълум муносабатларни таҳлил этиш орқали аниқланади, деб ҳисоблайди. Муҳит ичидаги ўзаро муносабатлар ушбу вазиятда тараққиётнинг етакчи кучи сифатида қаралади. Л.С. Выготский таълим олувчининг шахсий муносабатлари ҳамда муҳитнинг ўзига хосликларини ифодаловчи қандайдир бир “бирлик” (ўлчов бирлиги назарда тутилмоқда – муаллиф) ахтариб топишга ҳаракат қилади. Бундай бирлик сифатида у биоижтимоий йўналтирилганлик хусусиятига эга бўлган ва шахс билан муҳит ўртасида пайдо бўладиган “ҳамдардлик” (ёки ташвишдошлик) ҳолатини назарда тутлади. Бироқ Л.С. Выготскийнинг бу фикри ўз вақтида илмий жамоатчилик томонидан қабул қилинмади ва ҳатто муайян даражада танқидларга ҳам учради: натижада эса мазкур йўналишларга бағишланган илмий тадқиқотлар ўз-ўзидан тўхтаб қолди [1].

Т.В. Менг мазкур тушунчани турли коммуникатив механизмлар билан умумий яхлитликлар орқали боғланган ва шахснинг қадрият сифатида ривожлантиришига йўналтирилган “кўпўлчамли ижтимоий-педагогик ҳодиса” ҳамда ижтимоий-маданий қадриятларни тарғиб этиш ва ўзлаштиришга қаратилган муносабатлар ва хатти-ҳаракатларнинг фаоллашиб боришини таъминловчи ҳодиса сифатида талқин этади.

“Таълим муҳити” педагогик атамалар луғатида янги ташкилий мажмуалар – анъанавий ва инновацион моделлар тизими, таълим стандартларининг мураккаб тизимлари, ўқув дастурлари ва режаларининг мураккаб интеграциялашган мундарижаси, юксак технологияли таълим воситалари ва таълим материаллари, шунингдек, энг асосийси, таълим субъектлари ўртасидаги диалогли мулоқотларнинг янги кўринишлари ўртасидаги ўзаро таъсирлашувлар сифатида тавсиф этилади [2].

Юқоридагиларни умумлаштириб, биз мазкур тадқиқотларда “таълим муҳити” деганда турли коммуникатив механизмлар билан яхлит боғлиқлик ҳосил қилган ва шахснинг қадриятларга йўналтирилган ривожланишига таъсир ўтказувчи ҳамда ижтимоий-маданий қадриятларни ўзлаштириш ва тарғиб этишга қаратилган таълим стандартларининг мураккаб тизимлари, ўқув дастури ва ўқув режаларининг мураккаб тарзда интеграциялашуви ҳамда юксак технологияли таълим воситалари ва таълим материалларининг мужассамлашган ҳолдаги кўринишини тушунамиз.

Таълим муҳитини тадқиқ этиш учун В.А. Ясвин векторли моделлаштириш методикасидан фойдаланади. Мазкур методика координаталар системасини

қуриш асосида амалга оширилади: координатилар системаси икки ўқдан иборат бўлиб, ундаги биринчиси – “эркинлик-қарамлик”, иккинчиси – “пассивлик-фаоллик” ўқларидир. Мазкур ўқларнинг комбинацияланишларига мувофиқ равишда таълим муҳитининг тўрт хил тури кўрсатилади:

- догматик муҳит– таълим олувчида пассивлик ва қарамликнинг ривожланишига олиб келади;
- осойишта муҳит – ривожланишнинг эркинлигини таъминлайди, лекин таълим олишнинг пассивлашувини келтириб чиқаради;
- ривожлантирувчи муҳит – фаолликни оширади, лекин таълим олувчини қарамликда қолдиради;
- ижодий муҳит – фаол таълим олувчининг эркин ривожланишини таъминлайди .

Умумий тарзда таъкидлаш мумкинки, замонавий таълим тизимида ривожлантирувчи муҳитнинг устиворлиги сезилиб туради: яъни таълим олувчининг фаоллиги рағбатлантирилган ҳолда унинг фаоллиги етарлича “чеклов”да туради. “Чеклов” воситаларига, шу жумладан, таълим стандартлари ҳам киради. Бунга сабаб таълим олувчининг таълим стандартларига қарамлиги ўқитиши мақсадларига эришишнинг технологик жиҳатдан ягона самарали воситаси сифатида қаралади. Бу ҳолни ижобий қабул қилган ҳолда айтиш мумкинки, бундай муҳит таълим олувчида ижодий қобилиятларнинг ривожланишига тўсқинлик қилади. Магистрларни тайёрлашда эса асосий урғу педагогик жараёнлар давомида коммуникатив муносабатлар ҳамда ўзаро таъсирлашувлар натижасида таҳсил олувчиларнинг шахсий ва касбий сифатларини ривожлантиришга қаратилган ижодий муҳитнинг устиворлиги муҳим саналади[8].

Шу йўсинда биз олий таълимнинг иккинчи даражали мутахассисларини тайёрлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган ҳодиса – тадқиқотчилик компетентлигини ривожлантиришга йўналтирилган коммуникатив-ижодий муҳит ҳосил бўлишини кўришимиз мумкин.

Коммуникация – кенгмаънода таҳсил олувчиларнинг ўзаро муносаатлари, фикр, маълумот, ахборот, илғор ғоя алмашинувларидир. Бу алмашинувлар таълим нуқтаи назаридан муҳим бўлиб, умумий алоқаларнинг самарали кўринишидир. А.А. Брудный ўз тадқиқотларида коммуникациянинг икки кўринишини қараб чиқади. Бу кўринишлар:

- биринчиси аксиаль коммуникация бўлиб, аниқ манзилли хабарлар жўнатиш ва қабул қилиш орқали амалга оширилади;
- ретиалкоммуникацияда қабул қилувчилар сони узатиш ҳудудидаги таҳсил олувчилар сони ва уларнинг хабар мазмунига эътибор қаратганлик даражаларига боғлиқ бўлади .

Ўқитишнинг гуруҳли ва индивидуал шакллари уйғунлаштиришни назарда тутувчи коммуникатив-ижодий таълим муҳити шароитида динамик

моделни жорий этишдаретиал таълим майдонидаги аксикаль коммуникация устиворлиги намоён бўлади: бу ҳол магистрлар тайёрлаш жараёнида шахсга йўналтирилганлик ёндашуви амалга оширилганлиги билан боғлиқдир.

Таълим муҳитини лойиҳалаштиришда коммуникациянинг ташкилий жиҳатларига эътибор қаратиш ҳам муҳим саналади. Педагогик жараён вертикал ва горизонтал коммуникацияларнинг ўзаро уйғунлигини назарда тутати: коммуникациянинг мазкур турлари педагог, касбий соҳа вакили ва магистратура талабаларининг ўзаро алоқаларида, шунингдек, уларнинг ҳамкорликларида ва таҳсил олувчиларнинг бир-бирлари билан ўзаро таъсирлашувларида намоён бўлади. Бу вазиятларда коммуникативликни таъминловчи, яъни ўзаро уйғунликдаги алоқаларни ўртанувчилик роли магистрлар тайёрлаш жараёнининг барча субъектларига – ўқитувчилар, тегишли соҳа ёки тармоқ ходимлари ва магистратура талабалари – ҳаммаларига муайян даражада тегишли бўлиши мумкин. Бунинг натижасида таълим жараёнининг “субъект – субъект” кўринишидаги хусусияти таъминланган бўлади. Бундай коммуникацияларда қайтариқли алоқаларнинг аҳамиятига муҳим ўрин ажратилади[7].

А.А. Брудный коммуникациялар воситасида амалга ошириладиган учта функцияга тўхталиб ўтади.

1. Фаоллаштириш функцияси – онгли равишда белгиланган йўналиш бўйича ҳаракатланишга рағбат уйғотувчи ва йўналтирувчи функция.

2. Тақиқловчи (интердиктив) функция – маън этувчи функция.

3. Мувозанатдан чиқарувчи функция (таҳдидлар, ҳақоратлар ва шу кабилар).

Фаоллаштирувчи ва тақиқловчи функциялар жуда мустақкам тарзда ўзаро боғланиб кетади, бироқ олий таълимнинг иккинчи (яъни магистратура) босқичида тақиқловчи функциянинг таъсирини мумкин қадар камайтиришга эришиш мақсадга мувофиқдир. Бунга сабаб, коммуникациянинг мазкур функцияси магистратура талабаларида мустақиллик ривожланишига монелик қилади ва таълим жараёнида эркинлик даражасининг сезиларли пасайишига олиб келади. Юқорида қайд этилганидек, таълим жараёнидаги эркинлик ижодий муҳит яратишнинг энг муҳим омили ва Бошланғич таълим магистрларини тайёрлаш тизимининг динамик моделини самарали жорий этиш учун зарур бўлган қулай педагогик шароит яратиш гаровидир.

Ижод муаммоси мамлакатимиз ва хориж фанларида етарлича фаоллик билан ўрганилган ва ўрганилмоқда. Умумий тарзда ижод янги, айтилиши вақтгача номаълум бўлган маҳсулот олишга қаратилган фаолият сифатида талқин этилади. Ижоднинг кўринишларидан бири илмий ижод бўлиб, у илмий билимларни такомиллаштиришга қаратилган алоҳида фаолият тури ҳисобланади.

А. Маслоу фикрига кўра, креативлик (ижодий қобилиятга эгалик) тушунчаси ва соғлом, ўз-ўзини фаоллаштира оладиган шахс тушунчалари ўзаро кўп жиҳатдан яқин ва ўхшаш жиҳатларга эгадир. Улар орқали тавсифланадиган фаолият турлари бир-бири билан шунчалар кўп муштарак жиҳатларга эгаки, ҳатто кейинги тадқиқотларда иккови битта ҳодиса сифатида талқин этилса ҳам ажаб эмас. А.Маслоу, шунингдек, янги даврнинг ўзига хос жиҳатларини таъкидлаб, бу жиҳатларни билиш маромларининг тезлашиб кетганида ва бунга мувофиқ равишда фактлар, билимлар, методикалар, кашфиётлар ва технологияларни ҳам йиғиш маромларининг тезлашиб кетганини ёзади. Бундай шароитларда одамнинг янги тури фаолият кўрсатиши лозим бўлади (мутахассис бундай одамни Гераклийлар деб атайдилар), деб ҳисоблайди. Унинг фикрига кўра, бу турдаги одам ўзини ҳар қандай суръатдаги ўзгаришлар шароитида яхши ҳис қилади, у ўзгаришларни ёқтиради, ностандарт муаммоларни ҳал этишга қодир, шунингдек, импровизацияни амалга оширишнинг уддасидан чиқади. Бундай одамлар учун анъанавий усуллар ҳал этиш имкони бўлмаган муаммоли вазиятларнинг мавжудлиги ижодга иштиёқ уйғотади, кашфиётлар қилиш ва ностандарт қарорлар чиқариш учун туртки бўлади.

Ижодий фаолият учун замин яратадиган шарт-шароитлар сирасига инсондаги мослашувчанлик, фикрнинг тезкор ва ўзига хослиги, танқидий таҳлилга мойиллик, агглютанация (турли мазмундаги манзараларни умулаштирган ҳолда тасаввурда яхлит манзара яратиш) ва схемалаштириш қобилияти, мақсадли идрок этиш каби сифатлар киради.

Ижодий потенциал (салоҳият) ҳар бир инсонда маълум даражада мавжуд деб ҳисоблаш қабул қилинган ва аслида ҳам шундай. Таълим эса ўз мақсад ва моҳиятига кўра, унинг намоён бўлиши ва ривожланиши учун хизмат қилмоғи лозим. Бундан келиб чиқадики, таълим муҳитининг ҳар битта компонентини лойиҳалаштиришда таълим жараёни субъектларининг барчасида ижодий қобилиятнинг рўёбга чиқиши ва давомли ривожланишига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Бошланғич таълим магистрининг касбий фаолияти учун энг муҳим омил ҳисобланадиган тадқиқотчилик компетенциясининг негизини ҳам, аслида, турли хил кўринишларда намоён бўлгучи ижодий қобилият ётади. Айнан шунинг учун ҳам ОТМда талабаларнинг билиш фаоллигини оширишга, ташаббускорликларини рағбатлантиришга ва мустақилликларини барқарор қилишга қаратилган шароит яратишни назарда тутувчи коммуникатив-ижодий таълим муҳитини шакллантириш ва ривожлантириш энг муҳим аҳамият касб этади. Бу билан магистрантларнинг ўз-ўзини фаоллаштириш ва келгуси касбий фаолиятларига ўзларини тўлиқ бағишлашлари учун замин ҳозирланган бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Дорожкин Е. М. Дидактическая модель формирования профессиональных компетенций [Текст] / Е. М. Дорожкин, С. Н. Копылов // Педагогическое образование и наука. – 2011. – № 9. – С. 12–15.
2. Зеер.Э.Ф Компетентностный подход как фактор реализации инновационного образования [Текст] / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Образование и наука. – 2011. – № 8. – С. 3–14.
3. Кубрушко, П. Ф. Общие вопросы создания инновационной образовательной среды в инженерном вузе на основе синергетического подхода [Текст] // Вестник Федерального государственного образовательного учреждения высшего профессионального образования Московский государственный агроинженерный университет им. В.П. Горячкина, 2009. – № 5. – С. 48–49.
4. Фетисова, О.Ю. Уровни развития личностного опыта исследовательской деятельности магистра педагогического образования [Текст] / О. Ю. Фетисова // Мир науки, культуры, образования. – 2014. – № 3(46). – С. 121–123.
5. Шишов, С. Е. Оценка качества профессиональной подготовки студентов на основе интегративного подхода [Текст] / С. Е. Шишов, В. А. Кальней // Вестник РМАТ. – 2013. – № 1(7). – С. 51–55.
6. Yo'ldoshev R.E. Description of the principles and approaches used in the development of a dynamic model. UzMU xabarlari 2022 1/4 89-91P
7. Yo'ldoshev R.E. Structural components of the dynamic model of the system of training primary education masters. Eurasian scientific herald vol 12/ 21-23
8. Yo'ldashev R.E Principles of Educational Technologies and Modular Education in the Introduction of a Dynamic Model of the System of Training Primary Education Masters. Eurasian research bulletin vol 12/ 28-32